

Євген Попов

*Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського*

ІСТОРИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦЕНТРІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРИ

The article deals with historical transformation of centers for intellectual providing of political process in Europe. The main approaches were defined for analysis of think tanks, displaying their advantages, limitations and drawbacks. The article analyzes non-governmental institutions of intellectual providing of policy in European countries, their characteristics, nature and probable development options. The purpose of this research is the analysis of transformation of degree and methods in the impact of non-governmental institutions of intellectual providing of policy on the policy of European Union.

Key words: political analytics, political consulting, think tanks, impact on power, access to media, the European Union, the European think tanks.

Дослідження неурядових центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу як політичних акторів з'явилися порівняно недавно. Першу книгу, яку присвячено неурядовим аналітичним центрам, було опубліковано у 1971 році в Сполучених Штатах¹. Піки досліджень неурядових інститутів інтелектуального забезпечення політичного процесу спостерігалися у 1980-х, наприкінці 1990-х та на початку XXI століття. Значну частину цих досліджень було присвячено аналітичним структурам у Сполучених Штатах Америки та Великобританії. Вивчення неурядових інститутів інтелектуального забезпечення політичного процесу носить досить рідкісний характер².

Мозкові центри стали помітними суб'єктами політичної діяльності у середині 1970-х, коли їхня діяльність стала орієнтуватися на широке висвітлення в суспільстві та взаємодію зі ЗМІ. У Європейському союзі неурядові аналітичні структури інтелектуального забезпечення політичного процесу з'явилися на початку 1980-х³. Однак багато вчених зазначають, що чимало організацій у Великобританії, таких як Королівський інститут міжнародних справ і Федеральний інститут довіри Великобританії, були створені близько 70 років тому. Цей факт пояснюється тим, що сам термін «мозкові центри» був введений в ужиток після другої світової війни, тобто фактично неурядові аналітичні організації були відкриті заново та почали вважатися важливою складовою політичного процесу. При цьому почала формуватися думка про те, що неурядові інститути інтелектуального забезпечення політичного процесу є об'єктивними та безпартійними науково-дослідними організаціями.

Дослідження ролі груп інтересів у формуванні політики Європейського союзу доволі масштабні та різноманітні. Однак детальний аналіз неурядових аналітичних центрів Європейського союзу та їхньої ролі в розвитку європейських структур знайти буде важко⁴. Це дослідження прагне внести свій вклад у розвиток досліджень, присвячених європейським неурядовим інститутам інтелектуального забезпечення політичного процесу.

Критерії оцінки інститутів інтелектуального забезпечення політичного процесу:

- діяльність носить постійний характер;
- спеціалізуються на виробництві суспільних політичних рішень;
- штат складають співробітники, які проводять наукові дослідження;
- основою діяльності є виробництво ідей, аналіз та консультації;

¹ Диксон, П. (1976). *Фабрики мысли*. Москва: Прогресс, 27.

² Диксон, П. (1976). *Фабрики мысли*. Москва: Прогресс, 154.

³ Smith, J.A. (1993). *The Idea Brokers: Think Tanks and the Rise of the New Policy Elite*. New York: Free Press.

⁴ Philippa, J. (1999). Sherrington Influencing the European Agenda: Think Tanks and the European Union. Washington D.C., *Global Society*, 14(2), 173–174.

- доносять результати своїх досліджень до політичних та громадських структур;
- відсутня відповідальність за діяльність уряду;
- прагнуть до збереження власної волі;
- навчання не є основою їхньої діяльності;
- дослідження прямо чи опосередковано впливають на суспільство.

В *академічному мозковому центрі* (університет без студентів) упор робиться на високий рівень наукових досліджень та продукування нових наукових ідей. Основою діяльності є систематичні дослідження та використання для аналізу безлічі факторів. Крім цього, проводиться систематична обробка даних і послідовне застосування різних методів дослідження. Метою цих організацій виступає саме дослідження, а не наукове обґрунтування поставленого замовником завдання¹.

Контрактні дослідницькі організації – схожі на академічні дослідницькі центри, але відрізняються джерелами свого фінансування. Бюджет таких організацій формується здебільшого за рахунок угод з державними установами.

Центри пропаганди – основною метою цих організації виступає виробництво ідей та рекомендацій. При цьому вони дотримуються певного набору переконань і цінностей, тому схильні розглядати свою роль у політиці як досягнення виграшу у війні ідей, а не пошук оптимальної політики.

Партійні аналітичні центри – організовані на платформі політичних партій, при цьому часто працюють на партійних чиновників, політиків і членів партії. Дослідження залежать від потреб і завдань партії².

Такі умови змушують неурядові аналітичні структури вдосконалювати свою діяльність у таких аспектах як збір коштів, розширення мереж співробітництва, поглиблення спеціалізації, фінансова прозорість і збільшення продуктивності. Особливу увагу приділяють уявленню про незалежність аналітичних структур, особливий наголос роблять на репутації центрів – вона не повинна викликати сумнівів у суспільства та засобів масової інформації.

У той же час сектор незалежної політичної аналітики в Європі стає сильнішим, оскільки збільшується число дрібних і вузькоспеціалізованих центрів.

Важливо підкреслити, що визначити ступінь впливу неурядових інститутів інтелектуального забезпечення політичного процесу на процес прийняття рішень доволі проблематично. Цього висновку дійшли деякі дослідники, аналізуючи щорічні звіти центрів, які часто наводять окремі випадки як приклад свого впливу на процес прийняття рішень³.

Американський дослідник Дональд Ейбелсон стверджує, що оцінка впливу неурядових аналітичних центрів на державну політику є обтяжливим і вкрай складним процесом, оскільки необхідно враховувати інституціональні відмінності функціонування центрів у різних країнах, різноманітність форм діяльності мозкових центрів, а також застосовувані ними стратегії поведінки⁴. Такий фактор, як неможливість простежити процес від походження ідеї до здійснення впливу на організацію чи конкретну людину, є основним методологічним бар'єром для оцінки впливовості аналітичних структур. Можна зробити висновок, що доцільним є скоріш обговорення актуальності науково-дослідних інститутів у процесі прийняття рішень, аніж міркування про те, яким політичним впливом вони володіють.

Також варто зазначити, що неурядові інститути інтелектуального забезпечення політичного процесу вводять в оману дослідників, які оцінюють їхню впливовість. На суд громадськості не виносяться помилкові рекомендації. Прикладом цьому можуть служити кілька центрів США, які взялися продемонструвати актуальність військового нападу на Ірак.

¹ Эйбелсон Д. Э. (2002). «Мозговые центры» и американская внешняя политика: история вопроса. *Внешняя политика США: Электронный журнал Государственного департамента США*, 7, 3. <<http://usinfo.state.gov/journals/itps/1102/ijpr/pj73abelson.htm>>.

² Weaver, R. (1989). Kent The Changing World of Think Tanks. *Political Science and Politics*, 563–578.

³ Hoffman, M. (2009). What explains attitudes across U. S. trade policies? *Public Choice*, 138, 447–460.

⁴ Эйбелсон Д. Э. (2002). «Мозговые центры» и американская внешняя политика: история вопроса. *Внешняя политика США: Электронный журнал Государственного департамента США*, 7, 3. <<http://usinfo.state.gov/journals/itps/1102/ijpr/pj73abelson.htm>>.

Однак труднощі вимірювання впливу неурядових інститутів інтелектуального забезпечення політичного процесу не суперечать важливості їхнього потенційного внеску до розробки державної політики¹.

Багато наукових досліджень продемонстрували теоретичну значимість науково-дослідних інститутів демократичного процесу прийняття рішень.

Деякі процеси функціонування неурядових аналітичних центрів доволі складно простежити, на відміну від прямого впливу «жорсткого політичного торгу». Доктор Макган відзначає наступні ролі аналітичних структур у розробці політики²:

- фундаментальні дослідження з проблем політики;
- дорадчі функції при органах влади;
- оцінка урядових програм;
- посередницькі функції у процесі обміну ідеями;
- постачання кадрів для уряду;
- інтерпретація дій політиків для ЗМІ.

Джеймс Смітт підкреслив роль вчених, дослідників та консультантів у просуванні нових політичних питань, а також у пропозиції широкого спектру альтернатив для прийняття рішень. Він підкреслив важливу роль вчених і дослідників у створенні основ дерегуляції в різних секторах економіки³.

Політичний попит на послуги неурядових інститутів інтелектуального забезпечення політичного процесу у всіх розвинених індустріальних і постіндустріальних суспільствах буде дедалі зростати. З цього випливає, що рівень наданих послуг з боку неурядових аналітичних центрів також буде підвищуватися.

Як зазначають Макган і Вівер, у аналітичних центрів є потенціал стати важливим елементом громадянського суспільства та третього сектору, внесок яких у процеси демократизації також складно виміряти⁴. Мозкові центри є невід'ємною частиною громадянського суспільства, вони слугують важливим каталізатором ідей⁵.

В цілому, вплив аналітичних центрів сприяє існуванню демократичного діалогу в суспільстві. Оскільки ці центри роблять інтелектуальний внесок у політичний процес, можна стверджувати, що велика кількість неурядових інституцій інтелектуального забезпечення політичного процесу стимулює інтелектуальне виробництво у державній політиці.

Варто зазначити, що більшість аналітичних центрів прагнуть до інтелектуальних інновацій. Джеймс Естель відзначає дві основні ролі аналітичних структур: оцінка загальноприйнятої та поширення альтернативних концепцій політичних програм. При цьому бажання з боку аналітичних структур кинути виклик наявній структурі не є руйнівним⁶. Таким чином, неурядові аналітичні центри допомагають боротися з політичною апатією та сприяють розвитку демократії.

Академічний тип мозкових центрів, характерний для перших аналітичних структур у США (Інститут Брукінгса та Інститут Гувера), домінує серед інших. Далі йдуть центри публічного політичного процесу та контрактні дослідницькі організації⁷. Наявні також кілька партійних науково-дослідних інститутів з питань європейської політики.

¹ Эйбелсон Д. Э. (2002). «Мозговые центры» и американская внешняя политика: история вопроса. *Внешняя политика США: Электронный журнал Государственного департамента США*, 7, 3. <<http://usinfo.state.gov/journals/itps/1102/ijpr/pj73abelson.htm>>.

² McGann, J.G. (1992). Academics to Ideologues: A Brief History of the Public Policy Research Industry. *Political Science and Politics*, 25(4), 733–740.

³ Smith, J.A. (1993). *The Idea Brokers: Think Tanks and the Rise of the New Policy Elite*. New York: Free Press, 198–201.

⁴ McGann, J.G., Weaver, R.K. (2002). *Think Tanks and Civil Societies: Catalysts for Ideas and Action*. Transaction Publishers. New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.).

⁵ Глоба, О.Є. (2009). Аналітичні центри як суб'єкти дослідження публічної політики: дис. ... канд. пол. наук: 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки». Дніпропетровськ.

⁶ Estelle, J., Powell, W. (1987). *The Nonprofit Sector in Comparative Perspective. The Non Profit Sector: A Research Handbook*. New Haven, Yale University Press, 1987. – P. 24

⁷ Эйбелсон Д. Э. (2002). «Мозговые центры» и американская внешняя политика: история вопроса. *Внешняя политика США: Электронный журнал Государственного департамента США*, 7, 3. <<http://usinfo.state.gov/journals/itps/1102/ijpr/pj73abelson.htm>>.

У більшості країн діють центри трьох типів: академічні, пропаганди та контрактні. У Німеччині та Іспанії є кілька партійних дослідницьких центрів. У таких країнах, як Німеччина, Австрія та Швеція, як правило, доволі велика кількість наукових і контрактних дослідницьких аналітичних центрів і порівняно невелика кількість центрів пропаганди. У Великобританії та США присутня велика кількість центрів пропаганди¹. Цей факт показує істотну відмінність між англо-американськими мозковими центрами та центрами у континентальній Європі.

Академічні дослідницькі центри створені в Європі близько 35 років тому, контрактні дослідницькі організації – близько 30 років тому, центри пропаганди – близько 23 років тому. Ці цифри вказують на тенденції, які будуть аналогічними ситуації у США на початку 1950-х років².

Найбільш поширені причини створення аналітичних структур в Європейському союзі:

- допомога у підготовці країни до вступу до Європейського союзу;
- ініціативи урядів щодо підвищення аналізу рівня впливу політики Європейського союзу на ситуацію всередині країни;
- забезпечення аналізу громадської думки всередині країн Європейського союзу;
- вивчення конкретної галузі європейської політики (наприклад екологічної чи соціальної);
- підвищення якості дискусії щодо європейської політики;
- створення громадської платформи, де експерти та дослідники висловлюють своє бачення розвитку Європейського союзу;
- надання підтримки європейській інтеграції (значно рідше – для зворотних процесів);
- сприяння економічним реформам у Європейському союзі³.

Багато неурядових центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу було створено напередодні приєднання певної країни до Європейського союзу або для вивчення розвитку країни в рамках ЄС, а також для оцінки впливу політики Європейського союзу на цю країну. Це пояснюється тим, що більшість національних аналітичних структур шукають внутрішні фактори для діяльності, у зв'язку з чим вони аналізуються як центри досліджень політики Європейського союзу з внутрішньої перспективою⁴.

Зростання спостерігалось у 1980-х роках: центри, що створені у цей період, можна поділити на три типи:

1. Нові інститути, головною сферою діяльності яких є дослідження можливостей розширення компетенції Європейського союзу. Наприклад CEPР, створений у 1983 р., досліджував розширення повноважень у галузі економічної політики; ППЕЕ, створений у 1980 році, досліджував розширення повноважень у сфері екологічної політики; головною сферою досліджень OSE, створеного у 1984 році, була соціальна політика⁵.

2. Аналітичні центри, які прагнуть приєднатися до зростаючої кількості груп інтересів, наявних у Брюсселі. Прикладом може служити CEPS, створений у 1980 році⁶.

3. Інститути, пов'язані зі вступом країни до Європейського союзу. Наприклад, ЕКЕМЕ, створений у 1980 році в Греції; Інститут європейських досліджень, створений у 1989 році у Фінляндії.

Такий раптовий зріст трансформувався у так званий «вибух» у 1990 році. Причиною цього служили 3 фактори:

1. Перехід до демократії у Східній Європі на початку 1990-х років створив зовсім нові політичні умови, які дозволили неурядовим інститутам інтелектуального забезпечення політичного

¹ McGann, G.J. (2012). *The global «Go-To Think Tanks» 2011*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania, 32-38.

² Philippa, J. (1999). Sherrington Influencing the European Agenda: Think Tanks and the European Union. Washington D.C., *Global Society*, 14(2), 180.

³ Stone, D., Ronit, K., Schneider, V. (2000). *The Policy Roles of Private Research Institutes in Global Politics' Private Organisations, Governance and Global Politics*. London, Routledge, 188.

⁴ Stone, D. (1996). *Capturing the Political Imagination: Think Tanks and the Policy Process*. London: Frank Cass&Co. Ltd.

⁵ Nicholson, S. (2008-2009). *EU Think Tanks in Brussels. Policy-Making Roles, Functions and Influence*. Katholieke Universiteit Leuven, academic year, 5-6.

⁶ Day, A. (1993). *Think Tanks: An International Directory*. Addison-Wesley Longman Limited, 122.

процесу функціонувати, не побоюючись перешкод з боку держави¹.

2. Приєднання у 1995 році Швеції, Австрії та Фінляндії до Європейського союзу. Це надало новий стимул для розвитку неурядових аналітичних центрів у цих державах. Центри у цих країнах змогли вивчити та пояснити проблеми приєднання інших країн до Європейського співтовариства. Прикладом може служити Австрійський інститут з політики у галузі європейської безпеки, створений у 1996 році, а також SIEPS у Швеції, створений у 2002 році.

3. Значне зростання могутності та компетенції Європейського союзу. Значну роль у цьому процесі відіграли Єдиний європейський акт (1986), Маастрихтська угода (1992), Амстердамська угода (1997). Саме після цих угод аналітичні центри поряд з політичними елітами та групами інтересів стають більш зацікавленими у Європейському союзі. Цю тезу можна підтвердити на прикладі Франції, де з початку 1990-х років було створено п'ять аналітичних центрів, орієнтованих на вивчення Європейського союзу². Також значне зростання спостерігалось у Німеччині, Великобританії та Бельгії³.

Пріоритети діяльності аналітичних структур, котрі функціонують в Європейському союзі, можна розставити таким чином:

- Сприяння ефективній розробці політики розповсюдження, практичного застосування наукових досліджень, рішень, заснованих на глибинних знаннях, просування раціональності у політиці⁴. Прикладом може служити CEPES, який протягом багатьох років пропонує конструктивні рішення проблем, що стоять перед Європейським співтовариством.

- Підвищення рівня обізнаності та участі громадян у політиці. Тобто інформування громадськості, сприяння кращому розумінню проведених реформ, підвищення якості дискусії, сприяння участі громадськості у політичному процесі. Прикладом може служити IFRI у Парижі, який прагне структурувати дискусію з міжнародних проблем та сприяє розвитку свідомого та відповідального суспільства⁵.

- Надання допомоги політикам в їхній роботі, як правило, через контакти з вченими. Також надання платформи для обговорення проблем у політичному просторі. Важливим є навчання політиків. У Німеччині функціонує доволі велика кількість таких інститутів. Основна місія Stiftungen полягає у тому, щоб опікуватися «politische Bildungsarbeit», тобто широким спектром політичної підготовки⁶.

- Сприяння вирішенню проблем суспільства шляхом розробки аналітичної діяльності у таких напрямках, як безпека світу, запобігання конфліктам та економічним кризам, розвиток соціальної справедливості. Прикладом таких інститутів є Стокгольмський міжнародний інститут проблем світу, Австрійський науково-дослідний інститут, метою якого є розробка концепції екологічного простору.

- Підтримка інтеграції країн Європейського союзу.

Наведені місії не дають підстав обмежувати напрямок діяльності, вони відображають амбіції центрів. Надані категорії носять суб'єктивний характер, при цьому охоплюючи більшість неурядових аналітичних центрів. Також варто зазначити, що деякі неурядові аналітичні центри заявляють більше одної місії⁷.

¹ Зайцев, Д.Г. (2009). Аналитические центры как субъекты политического процесса: дис. на соискание ученой степени кандидата политических наук: 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии». Москва, 123.

² Missiroli, A., Ioannides, I. (2012). European Think Tanks and the EU. *Berlaymont paper, Issue 2. BEPA: September*, 8-9.

³ Nichelson, S. (2008-2009). *EU Think Tanks in Brussels. Policy-Making Roles, Functions and Influence*. Katholike Universiteit Leuven, academic year, 10-12.

⁴ Philippa, J. (1999). Sherrington Influencing the European Agenda: Think Tanks and the European Union. Washington D.C., *Global Society*, 14(2), 189.

⁵ Nichelson, S. (2008-2009). *EU Think Tanks in Brussels. Policy-Making Roles, Functions and Influence*. Katholike Universiteit Leuven, academic year, 16.

⁶ Klau, T. Stiftungen provide a useful link. *European voice*.

<<http://www.europeanvoice.com/article/imported/stiftungen-provide-a-useful-link/36633.aspx>>.

⁷ Nichelson, S. (2008-2009). *EU Think Tanks in Brussels. Policy-Making Roles, Functions and Influence*. Katholike Universiteit Leuven, academic year.

У ході розвитку Європейського союзу також розвивалися та трансформувалися неурядові центри інтелектуального забезпечення політичного процесу. Для Європейського союзу з 15 державами-членами більшою мірою притаманне функціонування пропагандистських аналітичних структур, на відміну від країн, які нещодавно приєдналися до Європейського союзу. Як правило, у ЄС-15 метою дослідницької діяльності виступала підтримка прийняття рішень з конкретної проблеми шляхом посиленої пропаганди. Аналітичні центри у державах – членах Європейського союзу у Центральній та Східній Європі схильні приділяти більшу увагу наданню інформації та допомоги.

Прикладом представлених тенденцій, з одного боку, може виступати Інститут з вивчення міжнародної політики в Італії, центр громадської політики Providus у Латвії – та Інститут громадських справ у Польщі – з іншого.

У той же час розвинені неурядові аналітичні центри демонструють схильність до надання підтримки центрам у нових державах-членах, які стикаються з численними проблемами в європейській інтеграції.

Важливим є той факт, що близько 54 % досліджених неурядових наукових організацій у своїй діяльності віддають перевагу міждисциплінарному підходу. У той же час 46% аналітичних центрів у Європі можна вважати спеціалізованими аналітичними центрами, оскільки вони віддають перевагу розробці однієї, глобальної теми¹.

Європейські аналітичні центри у своїх дослідженнях приділяють велику увагу таким сферам, як зовнішня політика, безпека та оборона, і законодавча діяльність органів Європейського союзу. Деякі дослідники зазначають, що ці сфери досліджень свідчать про те, що європейські аналітичні центри виходять за рамки простого аналізу політики та прагнуть забезпечити довгострокові варіанти політики для майбутніх об'єднань².

Важливим є той факт, що географічне розташування впливає на пріоритети у дослідженнях неурядових інститутів інтелектуального забезпечення політичного процесу. Як зазначалося раніше, у центрів Європейського союзу найбільший інтерес викликає розвиток та розширення ЄС. Неурядові аналітичні центри Франції, Великобританії та Голландії велику увагу приділяють трансатлантичним відносинам. Неурядові інститути інтелектуального забезпечення політичного процесу у країнах Балтії та Польщі займаються дослідженнями, пов'язаними з відносинами на пострадянському просторі. Середземне море є ключовою областю досліджень в Іспанії, Португалії, Італії, Греції та на Кіпрі. Також центри Іспанії та Португалії займаються дослідженнями у галузі взаємодії з країнами Латинської Америки. У той же час проблема Близького Сходу є ключовою темою для більшості дослідницьких центрів, які спеціалізуються на проблемах безпеки³.

Центри інтелектуального забезпечення політичного процесу відіграють важливу роль у розробці державної політики, у процесі прийняття рішень, а також у наданні дипломатичної підтримки членам Європейського союзу. Разом з тим варто зазначити, що європейські неурядові інститути інтелектуального забезпечення політичного процесу не вивчалися саме як політичні актори держав – членів Європейського союзу.

Європейські неурядові організації нараховують близько 3000 співробітників, які працюють над інтелектуальною складовою політики Європейського союзу. Слід визнати, що найбільш розвинені аналітичні структури є у Німеччині, в Австрії, у Польщі та Великобританії. Значно відстають у розвитку інститути, що знаходяться у Франції та в Італії⁴.

Галузі дослідження в європейських інститутах інтелектуального забезпечення політичного процесу доволі широкі. Переважає дослідження інституційних питань, пов'язаних безпосередньо з політичним полем. Методологія роботи європейських аналітичних структур, як правило, заснована на англо-американській практиці.

В цілому, можна зробити висновок, що європейські інститути інтелектуального забезпечення політичного процесу ще не знайшли своє місце в європейській політиці. Експерти зазначають, що вони мають обмежений вплив на політику та громадську думку.

¹ McGann, G.J. (2009). *The global «Go-To Think Tanks» 2008*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania.

² Philippa, J. (1999). Sherrington *Influencing the European Agenda: Think Tanks and the European Union*. Washington D.C., *Global Society*, 14(2), 186.

³ Juliette, E., Boucher, S. (1999). *Think Tanks in Central and Eastern Europe*. *Freedom House*, 14–27.

⁴ Missiroli, A., Ioannides, I. (2012). *European Think Tanks and the EU*. *Berlaymont paper, Issue 2. BEPA: September*, 8-9.

References

1. Day, A. (1993). *Think Tanks: An International Directory*. Addison-Wesley Longman Limited.
2. Dikson, P. (1976). *Fabriki mysli*. Moskva: Progress.
3. Ehjbelson D. EH. (2002). «Mozgovye centry» i amerikanskaja vneshnjaja politika: istorija voprosa. *Vneshnjaja politika SSHA: Ehlektronnyj zhurnal Gosudarstvennogo departamenta SSHA*, 7, 3.
<<http://usinfo.state.gov/journals/itps/1102/ijpr/pj73abelson.htm>>.
4. Estelle, J., Powell, W. (1987). *The Nonprofit Sector in Comparative Perspective. The Non Profit Sector: A Research Handbook*. New Haven, Yale University Press, 1987.
5. Globa, O.JE. (2009). Analitichni centri jak sub'jekti doslidzhennja publichnoi politiki: *dis. ... kand. pol. nauk: 23.00.01 «Teorija ta istorija politichnoi nauki»*. Dnipropetrovs'k.
6. Hoffman, M. (2009). What explains attitudes across U. S. trade policies? *Public Choice*, 138.
7. Juliette, E., Boucher, S. (1999). Think Tanks in Central and Eastern Europe. *Freedom House*.
8. Klau, T. Stiftungen provide a useful link. *European voice*.
<<http://www.europeanvoice.com/article/imported/stiftungen-provide-a-useful-link/36633.aspx>>.
9. McGann, G.J. (2009). *The global «Go-To Think Tanks» 2008*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania.
10. McGann, G.J. (2012). *The global «Go-To Think Tanks» 2011*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania.
11. McGann, J.G. (1992). Academics to Ideologues: A Brief History of the Public Policy Research Industry. *Political Science and Politics*, 25(4), 733–740.
12. McGann, J.G., Weaver, R.K. (2002). *Think Tanks and Civil Societies: Catalysts for Ideas and Action*. Transaction Publishers. New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.).
13. Missiroli, A., Ioannides, I. (2012). European Think Tanks and the EU. *Berlaymont paper, Issue 2. BEPA: September, 8-9*.
14. Nichelson, S. (2008-2009). *EU Think Tanks in Brussels. Policy-Making Roles, Functions and Influence*. Katholike Universiteit Leuven, academic year.
15. Philippa, J. (1999). Sherrington Influencing the European Agenda: Think Tanks and the European Union. Washington D.C., *Global Society*, 14(2).
16. Smith, J.A. (1993). *The Idea Brokers: Think Tanks and the Rise of the New Policy Elite*. New York: Free Press.
17. Stone, D. (1996). *Capturing the Political Imagination: Think Tanks and the Policy Process*. London: Frank Cass&Co. Ltd.
18. Stone, D., Ronit, K., Schneider, V. (2000). *The Policy Roles of Private Research Institutes in Global Politics' Private Organisations, Governance and Global Politics*. London, Routledge.
19. Weaver, R. (1989). Kent The Changing World of Think Tanks. *Political Science and Politics*, 563–578.
20. Zajcev, D.G. (2009). Analiticheskie centry kak sub"ekty politicheskogo processa: *dis. na soiskanie uchenoj stepeni kandidata politicheskikh nauk: 23.00.02 «Politicheskie instituty, ehtnopoliticheskaja konfliktologija, nacional'nye i politicheskie processy i tekhnologija»*. Moskva.